

I. ROZPRAWY

BEATA WOJCIECHOWSKA (Kielce)

Małżeństwo w ustawodawstwie synodalnym Kościoła polskiego w późnym średniowieczu

Statuty synodalne upowszechniały zasady i normy kościelnego prawa powszechnego oraz prawa prowincjonalnego, określając przy tym kierunki nauczania religijnego ludzi świeckich w zakresie spraw wiary, kultu oraz zasad kontrolowania ich podstawowych powinności chrześcijańskich. Akcentowały i powtarzały wymogi dotyczące dyscypliny postaw, zachowań, wyglądu zewnętrznego duchownych, a także sprawowania sakramentów, spośród których sporo uwagi poświęcono małżeństwu¹. Problematyka małżeńska zajmowała bowiem w prawie kanonicznym niezwykle istotne miejsce.

Począwszy od IV soboru laterańskiego (1215 r.) Kościół zabraniał małżeństw potajemnych i zakazywał asystowania przy nich kapłanów. Postanawiano także, aby prezbiterzy w kościołach publicznie ogłaszali o zawieranych małżeństwach, wskazując termin, do którego każdy mógł przedstawić prawny powód uniemożliwiający udzielenie sakramentu. Sami prezbiterzy także winni sprawdzać, czy nie zaistniała jakaś przeszkoda, zaś w przypadku wiarygodnego podejrzenia przeciwko zawarciu związku zabraniano kontraktu, dopóki nie zdecydowano, co w tej sprawie należy przedsięwziąć. Na soborze tym ustalono także granice przeszkody pokrewieństwa do IV stopnia komputacji kanonicznej w linii bocznej, a więc do prawnuków po braciach rodzonych

¹ W. Góralski, *Stan badań nad średniowiecznym polskim ustawodawstwem synodalnym*, „Studia Warmińskie” 27, 1990, s. 13-36; K. Ożóg, *Prawo kościelne w Polsce w XIII-XV stuleciu*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 57-80; L. Zygmier, *Synody diecezjalne metropolii gnieźnieńskiej na przełomie XIV i XV wieku (Gniezno – Kraków – Płock – Poznań – Włocławek)*, [w:] *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2006, s. 165-225; tenże, *Późnośredniowieczne synody narzędziem reformy Kościoła*, [w:] *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*, red. T. Gałuszka OP, T. Graff, G. Ryś, Kraków 2013, s. 423-441; tenże, *Polscy kanoniści późnego średniowiecza w służbie Kościoła i państwa*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, pod red. Ż. Sztylc, D. Zagórskiego, A. Radziwińskiego, R. Biskupa, Pelplin 2013, s. 103-143.

włącznie i analogiczną przeszkodę powinowactwa². Uzasadnieniem doktrynalnym była myśl św. Augustyna o roli małżeństwa, które powinno łączyć osoby i rodziny dotychczas obce, dla zawiązania między nimi więzów miłości³.

Dekretały Grzegorza IX (1234 r.) określały normy dotyczące istoty i ważności małżeństwa. Wskazywały, iż pełnowartościowe małżeństwo powstaje w wyniku wyrażenia w czasie teraźniejszym zgody na nierozzerwalność związku, uzupełnionego współżyciem cielesnym⁴. Odnosiły się one do problemów związanych z zaręczynami, przeszkodami uniemożliwiającymi bądź utrudniającymi zawarcie związku małżeńskiego, zapowiedziami, sytuacją prawną dzieci, kwestiami posagów i wian. Do przeszkód uniemożliwiających zawarcie związku małżeńskiego zaliczano, oprócz pokrewieństwa i powinowactwa, wyznawanie herezji, różnice wiary, przynależność do stanu duchownego, więzy małżeńskie, kastrację, choroby umysłowe. Dekretały Grzegorza IX rozstrzygały kwestię umowy (*pactio*) i zgody (*consensus*). Jeśli mężczyzna złożył kobiecie przyrzeczenie umowy małżeńskiej, nie powinien poślubić innej. Jeśli jednak pojął inną za żonę, winien pokutować z powodu fałszywej wierności, jednocześnie pozostając z poślubioną. Jeśli z pierwszą zawarł związek przez słowa *de futuro*, a z drugą przez słowa *de presenti*, stawał się mężem drugiej, zgoda bowiem *non stringit manum*, lecz sercem i ustami wyrażała akceptację oraz wzajemną wierność⁵. Dekretały uznawały *adulterium* za podstawową przyczynę separacji małżonków. Jeśli kobieta popełniła cudzołóstwo, mąż nie powinien być zmuszany do jej przyjęcia, chyba że on także dopuścił się tego samego grzechu⁶. Normy zawarte w Dekretalach były upowszechniane przez statuty legackie, prowincjonalne oraz diecezjalne i wykorzystywano je w praktyce sądowej.

Statuty legackie oraz statuty wydawane z inicjatywy polskich biskupów koncentrowały się przede wszystkim na przeszkodach w zawieraniu kanonicznych małżeństw (stopnie pokrewieństwa, powinowactwa, itp.), zakazach tajnych małżeństw, a także wprowadzeniu obowiązku głoszenia zapowiedzi. Nakaz głoszenia trzykrotnych zapowiedzi małżeńskich wprowadził do ustawodawstwa synodalnego polskiego legat Jakub w statutach wrocławskich z 1248 r. Groził on także karami za niepodjęcie działań w przypadku ujawnienia przeszkody małżeńskiej. Do funkcji zastrzeżonych dla plebana nale-

² *Dokumenty soborów powszechnych*, oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, t. 2, Kraków 2003, s. 290-293; B. Sikorski, *Kanoniczna przeszkoda pokrewieństwa naturalnego w rozwoju historycznym do IV soboru laterańskiego*, Poznań 1959, s. 27-30, 49, 74-75, 100.

³ Św. Augustyn, *Wartość małżeństwa (De bono coniugali)*, tłum. W. Eborowicz, [w:] *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. A. Eckmann, Lublin 2003, s. 75.

⁴ *Corpus Iuris Canonici*, red. Ae. Friedberg (dalej cyt. CIC), Graz 1955, t. 2, X 4.1.30, 31, 32, szp. 672.

⁵ CIC, t. 2, X 4.4.1., szp. 680.

⁶ CIC, t. 2, X 4.19.4., szp. 721; X 4.19.5., szp. 721-722; X 4.19.6., szp. 722.

zało błogosławienie małżeństw. W artykułach tego synodu nakazywano, aby duchowni nie błogosławili małżeństw obcych parafian, obawiając się przeoczenia możliwych przeszkód małżeńskich⁷. W rozporządzeniach legackich z 1267, w ustępie trzecim, pod karą ekskomunikacji zabraniano zawierania małżeństw przy przeszkodzie pokrewieństwa i powinowactwa, a dla kapłanów błogosławiących takie pary przewidziana była kara suspensy. Nadmieniano przy tym o zakazie unieważniania małżeństw bez odpowiedniej przyczyny, jedynie dla zysku, również pod groźbą kar kościelnych⁸. Statuty legata Filipa z 1279 r. zawierały kategoriyczny zakaz zawierania małżeństw tajnych (*matrimonia clandestina*), a więc bez uprzednich zapowiedzi, oraz zabraniały duchownym asystowania przy zawieraniu takich małżeństw⁹. Do przepisu legackich statutów wrocławskich z 1248 r., odnoszącego się do zapowiedzi w parafiach narzeczonych, nawiązywał analogiczny zapis statutów łęczyckich z 1285 roku. Zabraniały one błogosławienia związków między porywaczem a uprowadzoną, a ponadto wskazywały, że o nieważności małżeństwa mógł orzekać tylko biskup lub archidiacon biegly w prawie¹⁰.

Statuty synodalne biskupa krakowskiego Nankera z 1320 r. zawierały systematyczny wykład na temat sakramentów i ich szafarstwa. W odniesieniu do małżeństwa biskup Nanker wskazywał, iż jest to ostatni siódmy sakrament, w którym jest udzielana łaska. Zaznaczał różnicę między zaręczynami, które są obietnicą przyszłego związku, a małżeństwem. Zwracał przy tym uwagę, iż jeśli ktoś wypowiedziałby przyrzeczenie zawarcia w przyszłości związku małżeńskiego i wkrótce po tej deklaracji nastąpiłby stosunek płciowy, to w świetle prawa sytuacja ta oznaczała małżeństwo. Nanker zakazywał małżeństw potajemnych, a ponadto zabraniał organizowania uroczystości ślubnych w określonych porach roku, tzn. od pierwszej niedzieli Adwentu aż do oktawy uroczystości Trzech Króli, następnie od trzeciej niedzieli przed Wielkim Postem aż do oktawy Wielkanocy i od niedzieli przed dniami krzyżowymi (przed Wniebowstąpieniem Pańskim) aż do oktawy Zielonych Świąt¹¹.

⁷ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej cyt. SUB), t. 2, wyd. W. Irgang, Köln-Wien 1977, nr 346, cap. 16,17; W. Góralski, *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium*, „Prawo Kanoniczne” 27, (1984), nr 3-4, s. 149-170.

⁸ SUB, t. 4, wyd. W. Irgang, Köln-Wien 1988, nr 5, s. 6.

⁹ *Starodawne prawa polskiego pomniki* (dalej cyt. SPPP) t. 1, wyd. Z. Helcel, Warszawa-Kraków 1856, s. 354-355; K. Gołąb, *Biskup Filip z Fermo i jego statuty legackie z 1279 r.*, „Roczniki Historyczne” 26 (1960), s. 255-264.

¹⁰ SPPP, t. 1, s. 387.

¹¹ Terminy umożliwiające zawarcie małżeństwa zostały określone w Dekrecie Gracjana. Zob. CIC t. 1, C.33 q. 4.8-10, szp. 1249 oraz Rajmundi de Penaforte, *Summa de poenitentia et matrimonio (cum glossis Joannis de Friburgo)*, Rome 1603, s. 564-565. Przepis dotyczący zakazu organizowania uroczystości zaślubin w tych terminach powtarzały statuty diecezjalne gnieźnieńskie arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego z 1408 r. Zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950, s. 264-265; statuty diecezjalne przemyskie biskupa Macieja z Janiny z 1415 r., zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. VIII, *Synody diecezji*

W dalszej części przedstawiał przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa oraz łączności duchowej, wyrażającej się w czynnym uczestnictwie przy sakramencie chrztu lub bierzmowania. Zakazywał kobietom i mężczyznom zawierania ponownych związków, z powodu długiej nieobecności współmałżonka, dopóki absencja nie zostanie wyjaśniona¹².

Wydane jedenaście lat później statuty synodalne biskupa krakowskiego Jana Grota (z 1331 r.) kładły nacisk na zakaz zawierania małżeństw potajemnych, nie poprzedzonych zapowiedziami, nakazywały sprawdzanie przeszkód i zabraniały udzielania sakramentu w karczmach i domach. Duchowni otrzymali nakaz udzielania małżeństw publicznie w kościołach, przy zachowaniu obowiązku informowania parafian o planowanych związkach¹³.

Zasadę trzykrotnych zapowiedzi przyjęły statuty synodalne płockie z 1398 r.¹⁴, statuty wrocławskie z 1402 r. biskupa Mikołaja Kurowskiego¹⁵ oraz statuty poznańskie biskupa Andrzeja Łaskarzowica z 1420 roku¹⁶. Zwracano także uwagę na zakaz zawierania związków małżeńskich między porwa-

przemyskiej obrządku łacińskiego i ich statuty, Wrocław 1955, s. 132; statuty diecezjalne chełmskie biskupa Jana Biskupca z 1445 r., zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. IV, *Najdawniejsze statuty synodalne diecezji chełmskiej z XV w.*, Lublin 1948, s. 211; statuty synodalne wrocławskie biskupa Macieja Drzewickiego z 1516 r., zob. *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, wyd. Z. Chodyński, Varsoviae 1890, s. 32.

¹² *Statuta Nankeri episcopi Cracoviensis Ann. MCCCXX*, [w:] SPPP, t. IV, wyd. U. Heyzmann, Kraków 1875, s. 9: *Matrimonium est septimum et ultimum sacramentum, in quo etiam confertur gracia (...). Circa quod scire debetis, quod aliud sint sponsalia, at aliud matrimonialia. Sponsalia sunt future matrimonij repromissiones, ut si aliquis ita dicat: „promitto tibi, quod tecum contraham matrimonium” vel equipolencia verba dicat, et si post huiusmodi sponsalia, carnis copula subsequeretur, iuris interpretacione est matrimonium inter tales. Matrimonium vero est maris et femine legitima coniunctio, etc., quod per verba contrahitur consensus exprimentia de presenti; ut si quis dicat: „accipio te in matrimonium” vel equipolencia verba. Etas autem legitima ad matrimonium contrahendum est in masculino quartusdecimus annus, in femina vero duodecimus, nisi forte doli capacitatis hec tempora anticiparet. Matrimonia vero clandestine prohibete fieri. (...) Nullus sponsam vel relictam fratris sui aut consanguinei, usque ad quartum gradum, in matrimonium accipiat, quia dirimeretur iam contractum. Nullus aliquem de consanguineitate prioris sponse, vel e converse, sibi in matrimonium coniungat. Raptum arcus prohibete fieri. (...) Mulierem, quantumque annorum numero, et de quacumque causa vir eius absens fuerit, donec ei de morte ipsius constiterit, matrimonialiter cum alio contrahere prohibete; idemque in viro servate.*

¹³ *Statuta Joannis IV. Grot episcopi Cracoviensis Ann. MCCCXXXI*, [w:] SPPP, t. IV, s. 43: *(...) Sane licet dudum prohibitum extiterit, ne matrimonia clandestine, propter probationum defectum et alia impedimenta legitima contrahantur, nonnulli tamen sacerdotum, forsitan favoris gracia, vel avaricie cecitate seducti, huiusmodi matrimonium contractibus in thabernis et privatis domibus interesse, et alias solemnizare non verentur, nulla crida vel denunciacione premissa; ex quo nunquam matrimonia legitima impedire et separari contingit. (...) Sed cum ipsa matrimonia inter aliquos fuerint contrahenda, in ecclesiis vel in foribus earum, et non alibi, presbytero presente et solemnizante, publice contrahantur; denunciacione et requisicione impedimentorum premissa.*

¹⁴ B. Ulanowski, *O pracach przygotowawczych do historyi prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków 1887, s. 74-75.

¹⁵ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, s. 28-29, 264.

¹⁶ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. VII, *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*, Poznań 1952, s. 148, 159.

ną kobietą lub panną a porywaczem. Zabraniano przy tym, pod karą trzech grzywien, dociekania, czy porwana wyraża zgodę na związek z porywaczem¹⁷, bowiem małżeństwo zawarte pod przymusem było nieważne. Przeszkodę porwania uznawano za uchyloną, a konsensus małżeński za ważny z chwilą, kiedy porwana kobieta odzyskiwała wolność i dobrowolnie wyrażała zgodę na małżeństwo z porywającym. Zasadę tę przyjęto za prawem powszechnym¹⁸, a wprowadził ją do polskiego ustawodawstwa partykularnego art. 25 statutów wrocławskich legata Jakuba z 1248 roku¹⁹.

Statuty diecezjalne biskupa wrocławskiego Mikołaja Kurowskiego z 1402 r. zakazywały uczęszczania na msze cudzołożnikom świeckim i duchownym oraz osobom udzielającym im schronienia²⁰. Do kwestii cudzołożstwa odnosił się zawarty w, pochodzącym z przełomu XIV i XV w., formularzu biskupa krakowskiego Piotra Wysza, zapis formuły udzielania dyspensy na zawarcie powtórnego małżeństwa zabójcy własnej żony, co wedle prawa kanonicznego było zabronione. Przyczyną udzielenia zgody na takie małżeństwo było wedle tego zapisu znalezienie przez męża żony cudzołożącej z duchownym. Żona pobita przez męża zmarła po trzech dniach²¹.

Statuty ogłoszone między 1407 a 1411 r., zapewne w 1408 r., przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Kurowskiego, wprowadzały ulgi w sposobie głoszenia zapowiedzi. Kodyfikatorzy gnieźnieńscy utrzymali wprawdzie ogólny obowiązek głoszenia trzykrotnych zapowiedzi małżeńskich, jednak w przypadku, gdy w obrębie jednego tygodnia nie przypadałyby trzy dni świąteczne, zezwolono na ogłoszenie zapowiedzi w trzech dniach powszednich, skracając w ten sposób procedurę do okresu najwyżej jednego tygodnia. Z ogólnego obowiązku głoszenia zapowiedzi zwolniono szlachtę, w przypadku gdy ślub miał się odbyć w kościele. Pozwolono na udzielanie szlachcie ślubów po domach *coram populo*, ale w takich sytuacjach zobowiązywano *nobiles* do ogłaszania zapowiedzi²². W przypadku nieprzestrzegania tych norm przewidywano dla duchownych kary usunięcia z diecezji, suspensy, odsunięcia na rok od urzędu i beneficium²³.

¹⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. VII, s. 148-149; J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, s. 265.

¹⁸ CIC, t. 2, X 5.17.7., szp. 810: *Rapta potest matrimonium contrahere cum raptore ubi datur libera facultas in contrahendo*.

¹⁹ SUB, t. 2, nr 346, cap. 25.

²⁰ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, s. 13.

²¹ B. Ulanowski sugerował, że formuły z tego zbioru pochodziły z praktyki sądowej Piotra Wysza. Zob. *Formulae ad ius canonicum spectantes, ex actis Petri Wysz, episcopi Cracoviensis (1392-1412), maxima parte depromptae*, wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej, t. V, Kraków 1889, s. 267, 351. A. Krawiec, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, Poznań 2000, s. 143-144, dopatrzyl się w tym zapisie zrozumienia dla uczuć zdradzanych mężów, których emocje pchały do zbrodni.

²² J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, s. 29-31.

²³ Tamże, s. 264. Poprzez te kompromisowe formuły starano się uwzględnić zasadnicze postulaty szlacheckie, uchwalone na zjeździe piotrkowskim w październiku 1406 roku. Zob. B. Ula-

Nakaz odbywania zapowiedzi znalazł się w części pastoralnej kompendium biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca (1420 r.). Rozważania biskupa stanowiły część statutów synodalnych, które dopuszczały możliwość czasowego nieogłaszania zapowiedzi, z powodu nieupowszechnienia się tego zwyczaju wśród szlachty²⁴. W artykule VII *O sakramencie małżeństwa* biskup Wojciech Jastrzębiec stwierdzał, iż małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety zachowującym nierozdzielność. Jako sakrament stanowi środek leczniczy i zapobiegawczy przeciwko grzechowi zmysłowemu. Następstwem łaski, która jest udzielana podczas tego sakramentu, jest połączenie dusz, zaś formą są słowa: *biorę ciebie za moją żonę (mego męża)*, lub *pragnę ciebie mieć za żonę (męża)* wyrażające zgodę małżeńską. Biskup zaznaczał, że wymagane jest wyrażenie słowne zgody u tych, którzy nie są niemi, bowiem *sacramentum res sensibilis est* i z tego powodu wymagany jest wyraźny znak. Dopełnieniem owego konsensusu wyrażonego *de presenti* był stosunek płciowy. Duchowni nie powinni udzielać związków małżeńskich pijanym, ani chorym umysłowo, bowiem nie mają oni zdolności poprawnego myślenia i są pozbawieni pełnej niezależności woli. Współżycie seksualne miało na celu wypełnienie obowiązku małżeńskiego i prokreację. Mąż pożądaną żony jedynie dla przyjemności śmiertelnie grzeszył, bowiem małżeństwo zostało ustanowione dla okazywania szacunku, a nie tylko jako środek leczniczy. Duchowni podczas spowiedzi mieli pouczać parafian, aby w czasie ciąży powstrzymywali się od stosunków płciowych²⁵, bowiem groziły one poronieniem. Na potępienie narażali się ci, którzy współżyli w czasie menstruacji, bowiem w wyniku takich stosunków rodzili się trędowaci, epileptycy i obciążeni wadami. Kobieta żądając spełnienia obowiązku małżeńskiego w czasie menstruacji śmiertelnie grzeszyła, zaś zmuszany do tej powinności mąż nie grzeszył, choć mógł odmówić, nie popełniając grzechu. Biskup w końcowej części nawiązywał do myśli św. Augustyna o trzech wartościach małżeństwa: wierności, potomstwie i nierozzerwalności²⁶. Ten wykład na temat małżeństwa

nowski, *Zjazdy piotrkowskie z 1406 i 1407 r. i ich uchwały*, Kraków 1888, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU, t. XXI, s. 322 i nn. Zapis ze statutów gnieźnieńskich Mikołaja Kurowskiego z 1408 r., dotyczący zapowiedzi, znalazł się w statutach diecezjalnych biskupa chełmskiego Jana Biskupca z lat 1434-1440. Przyjęto zasadę, iż zapowiedzi mają być głoszone trzykrotnie, a małżeństwa zawierane wyłącznie w kościele. Ponadto zabraniano udzielania ślubów w czasie zakazanym. Utrzymano wyjątek, iż przepisy te nie obowiązują ksiąząt. Zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. IV, s. 163.

²⁴ W późnym średniowieczu sprawa zapowiedzi nabrała szczególnej ostrości jako główny, obok dziesięcin punkt sporny między przedstawicielami Kościoła a szlachtą. Zob. A. Krawiec, *Seksualność*, s. 73-74.

²⁵ Dekret Gracjana zakazywał współżycia w niedzielę, inne święta oraz dni postne. Zob. CIC, t. 1, C.33 q. 4.2, szp. 1247.

²⁶ *Statuta Alberti Jastrzębiec episcopi Cracoviensis*, [w:] SPPP, t. IV, s. 73-74: *Matrimonium est maris et femine coniunctio individuum vite consuetudinem retinens. In matrimonio vero est remedium effective contra peccatum in signis sensibilibus; unde matrimonium est sacramentum. Est*

powtarzały statuty synodalne biskupa chełmskiego Jana Biskupca z lat 1434-1444²⁷.

Ustawodawstwo synodalne Kościoła polskiego, począwszy od XIII w., kładło nacisk na sakramentalny charakter małżeństwa, z którego wynikała jurysdykcja Kościoła, obowiązek zapowiedzi oraz problem przeszkód małżeńskich. Chodziło o oddzielanie prawowitych małżeństw od konkubinatu, który ulegał deprecjacji i był zepchnięty do sfery zakazanej. Podkreślano prawne i moralne aspekty małżeństwa, a wydawanie wyroków w sprawach o unieważnienie związków zastrzegano dla biskupów lub oficjałów²⁸. Na terenie prowincji gnieźnieńskiej przyjęły się trzykrotne zapowiedzi w trzy po sobie następujące niedziele, co powodowało konieczność czekania z zawarciem małżeństwa przez co najmniej dwa tygodnie od chwili ogłoszenia pierwszych zapowiedzi, o ile nie wypadało w międzyczasie jakieś święto uroczyste, skracające ten okres.

Sądownictwu kościelnemu podlegały sprawy małżeńskie (*causa matrimoniales*), które dotyczyły z reguły stwierdzenia ważności lub nieważności małżeństwa, orzeczenia separacji, spraw o zaręczyny, o przeszkadzanie w zawarciu małżeństwa, wspólnego zamieszkiwania, utrudniania lub uniemożliwiania współżycia małżeńskiego, prawości potomstwa. Na dalszym miejscu znajdowały się kwestie wypełniania obowiązków małżeńskich i przestępstwa przeciw prawu małżeńskiemu. Sprawy moralności małżeńskiej, takie jak utrzymywanie pozamałżeńskich stosunków seksualnych lub prostytutcja, również podległe sądownictwu kościelnemu, były tępione także przez władze

enim remedium duplex, quoddam curativum et quoddam preservativum. Primum confertur in aliis sacramentis, secundum in hoc sacramento. Et coniunctio quidem exterius apparens est sacramentum tantum; coniunctio vero animorum interius est sacramentum et vis et effectus scilicet gratie, que ibi confertur. Forma huius sacramenti sunt verba sive signa, quibus consensus matrimonialis exprimitur.(...) Consensus de presenti utriusque statim est matrimonium; sed requiritur expressio verborum in illis, qui muti non sunt (...). Nec consensus cohabitationis communis, sed carnalis copula facit matrimonium. Nec consensus temporalis, quia in matrimonio requiritur consensus inseparabilitatis. Cause institutionis matrimonii due sunt principales: una susceptio sobolis educande ad cultum Dei; alia vitande fornicacionis. (...) Quare non est danda copula ebrio, quoniam ibi non est plena libertas, et si sic contingat esse erbium, quod non habeat usum rationis, non potest contrahere matrimonium, sicut nec furiosus. Instruant ergo sacerdotes parochiales, dum materia matrimonialis in foro consencie tracta fuerit: quod quando coniuges conveniunt causa suscipiende prolis, aut reddendi debitum, potest tunc esse sine omni peccato (...). Doceant presbyteri parrochianos in confessionibus coniugatos, quod tempore inpregnacionis abstineant a concubitu, quoniam aborsus sepe ex talibus actibus committitur; nec peccat illa, que non reddit debitum, licet sit exacta, quoniam sine periculo non potest exigi. Male ergo exigit et peccat; principalior enim institutio matrimonii est in officium, quam in remedium. (...) Credimus eciam, quod mulier petens debitum tempore menstruorum, peccat mortaliter; sed qui reddit coactus, ubi timetur periculum, non peccat, potest tamen sine peccato denegare. Arguendi autem sunt et increpandi salubriter, qui tempore menstruorum conveniunt, quoniam exinde mor bosi concipiuntur, leprosi, epilentici (sic) et alias defuctosi.

²⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. IV, s. 143-145.

²⁸ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. V, s. 264.

świeckie, ale tylko miejskie w stosunku do mieszczan i dominialne wobec chłopów. Sądy konsystorskie regulowały liczne sytuacje konfliktowe w życiu małżeńskim, a fakt zwracania się stron do sądu kościelnego świadczył, że wykroczenia przeciw prawu kanonicznemu były uznawane za naruszenie norm współżycia społecznego²⁹. Kwestie małżeńskie, odnoszące się do animozji osobistych, nieuczciwości, zdrady, okaleczeń, obyczajowości seksualnej, całej sfery intymnej, należały do najliczniejszej grupy spraw rozpatrywanych przez oficjałów³⁰. Zapewne z tych właśnie powodów sprawy między małżonkami starano się załatwiać polubownie, a wyroki ferowane przez sędziów kościelnych z rzadka stosowały cenzury kanoniczne.

MARRIAGE UNDER THE SYNOD LAW IN THE LATE MIDDLE AGES

Summary

Marriage occupied an essential place in the synod legislation of the Polish Church in the late Middle Ages. Since the 13th century Synod statutes had placed much emphasis on the sacramental character of marriage, in which the Church's jurisdiction of marriage matters originated. A distinction was made between an engagement and the actual marriage. Secret marriages were prohibited as there was a requirement to enter into marriage *in facie ecclesiae*. The binding statutes provided for a triple announcement of the marriage in church, made in order to disclose or discover any impediments to marry. These included relations based on kinship, collateral relationships or those founded on a community spirit arising out of the participation in baptismal and confirmation rituals. Marriages could not be solemnized and celebrated in certain seasons and a long absence of one of the spouses was not a good cause to remarry. Compliance with the set out canon law norms regulating marriage matters served to strengthen the institution of a due marriage and deteriorated the concubinage, which has, over years, deteriorated in value.

²⁹ M. Koczerska, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 10-11, 65; H. Zaremska, *Grzech i występki: normy i praktyka moralności społecznej*, [w:] *Kultura Polski średniowiecznej XIV-XV w.*, pod red. B. Geremka, Warszawa 1997, s. 568-570; K. Bracha, *Nauczanie kaznodziejskie w Polsce późnego średniowiecza. Sermones dominicales et festivosales z tzw. kolekcji Piotra z Miłostawia*, Kielce 2007, s. 240-246.

³⁰ J. Flaga, *Sprawy i ludzie sądzeni w konsystorzu lubelskim w latach 1452-1466*, [w:] *Historia et ius. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górski, Lublin 1998, s. 45-46; B. Wojciechowska, *Ekskomunika w Polsce średniowiecznej. Normy i funkcjonowanie*, Kielce 2010, s. 234-239.

LE MARIAGE DANS LA LÉGISLATION SYNODIQUE DE L'ÉGLISE POLONAISE À L'ÉPOQUE DU BAS MOYEN ÂGE

Résumé

La problématique du mariage occupe une place considérable dans la législation synodique de l'Église polonaise au Bas Moyen Âge. Dès le XIIIe siècle, les statuts synodiques soulignent le caractère sacramental du mariage dont découlait la juridiction de l'Église en matière des affaires matrimoniales. La différence entre les fiançailles et le mariage est bien marquée. Les mariages clandestins sont interdits car ils doivent être conclus en public *in facie ecclesiae*. Les statuts introduisent l'obligation de publier les bans de mariage, à trois reprises, ce qui devait permettre de révéler tout obstacle possible au mariage. Parmi les empêchements, on comptait la consanguinité, l'affinité et le lien spirituel résultant de la présence au baptême ou à la confirmation de la personne concernée. Est introduite également à l'époque l'interdiction d'organiser les noces pendant certaines périodes ainsi que le remariage en raison d'une absence prolongée du conjoint. Le respect des normes du droit canonique relatives au mariage sert à renforcer les mariages légitimes et à affaiblir le concubinage.